

ნინო სილაგაძე

ჯავისმანის მონასტრის მთავარი ეკლესია და მისი მომიჯნავე ნაგებობათა კომპლექსი

დარბაზული ტიპის ეკლესიის განვითარება საქართველოში ადრექრისტიანული ხანიდან იწყება. ეს ერთ-ერთი უძველესი, ფართოდ გავრცელებული და, ამავე დროს, ერთ-ერთი ყველაზე ხანგრძლივი ისტორიის მქონე არქიტექტურული ტიპია ჩვენი ქვეყნის მონუმენტურ ხუროთმოძღვრებაში: მისი ნიმუშები ჩვენ გვხვდება მთელი შუა საუკუნეების განმავლობაში. დარბაზული ტიპის ეკლესიის კომპოზიცია ერთგვარი სიმარტივით და ფორმათა კონსერვატულობით გამოირჩევა ქართულ საეკლესიო ხუროთმოძღვრებაში ცნობილ სხვა არქიტექტურული ტიპებთან შედარებით. ასეთი ეკლესიები ჩვენი ქვეყნის თითქმის ყველა რეგიონში, ყველა ისტორიულ პროვინციაშია გავრცელებული (მათ შორის, მაღალმთიან რეგიონებში). უფრო ხშირად ეს მცირე ზომის, ქალაქებიდან თუ დიდი ადმინისტრაციული ცენტრებიდან მოშორებით აგებული ტაძრებია, ასევე დიდ სამონასტრო კომპლექსებში შემავალი მცირე ეკლესიები. საუკუნეების მანძილზე საქართველოში დარბაზული ტიპით აგებდნენ სოფლის ეკლესიებსაც.

ერთ-ერთი ასეთი რეგიონი, სადაც განსაკუთრებით დიდი რაოდენობით შემოგვრჩა დარბაზული ეკლესიები, სამცხე-ჯავახეთია. დიდია მათი ქრონოლოგიური დიაპაზონი: უძველესი, VII–VIII სს. ტაძრებით დაწყებული – XIX ს-ის სოფლის ეკლესიებით დამთავრებული. საუკუნეების მანძილზე აქ ჩამოყალიბდა განსაკუთრებული არქიტექტურული სკოლა, გამორჩეული სტილი ხუროთმოძღვრებაში, რომლის ძირითადი დამახასიათებელი ნიშნებია ერთიანი, კომპაქტური შიდა სივრცის შექმნის მცდელობები, მონუმენტური ფორმები, ყოველგვარი დეტალიზაციის უარყოფა, სადა დეკორი, თავშეკავებული მხატვრული აქცენტები შენობის ექსტერიერში, ფასადების დიდი სიბრტყეები, დამახასიათებელი კედლის წყობა კარგად დამუშავებული საპირე ქვებით, პოლიქრომიის ელემენტების გამოყენება (სხვადასხვა ფერის ქვების კომ-

ბინაცია, გარკვეული ტონალობების ქვების შეხამება და სხვ.) და ა. შ.

სწორედ სამხრეთ საქართველოს ამ რეგიონის ხუროთმოძღვრების ერთ-ერთი ღირშესანიშნავი ძეგლია ჯაყისმანის (ჯაყისუბნის) სამონასტრო კომპლექსი, რომლის შესახებაც პრაქტიკულად არ შემოგვენახა ისტორიული ცნობები. საქართველოს სახელმწიფო არქივში არ არის დაცული არც ერთი დოკუმენტი ჯაყისმანის (ჯაყისუბნის) ტოპონიმით ცნობილი დასახლებული პუნქტის შესახებ. ერთადერთი ცნობა ამ სოფლის შესახებ შემონახულია გურჯისტანის ვილაეთის დიდ დავთარში.¹ აქ მოხსენიებულია V ფოცხოვის ლივის ჩრდილის ნაპას სოფლები ჯაყისმანი და ზედა ჯაყი, აგრეთვე ჯაყის რაბათი (ჯაყის ციხე)². სავარაუდოდ, ჯაყისმანი ჯაყისუბნის ტოპონიმადან მოდის. ყველა ეს ტოპონიმი ბუნებრივია ტერიტორიისთვის, რომელიც ისტორიულად ჯაყის სახელს ატარებდა და მსხვილი ფეოდალების – ჯაყელების – სამფლობელოს ნაწილს წარმოადგენდა.

ასევე არ შემოგვრჩა ისტორიული ცნობები ჯაყისმანის მონასტრის შესახებ. არც ერთ ქართულ მატიაზეში იგი, სამწუხაროდ, არ მოიხსენიება. მონასტრის ახლოს, ფოცხოვის ხეობაში, თურქეთის ტერიტორიაზე მდებარეობს შუა საუკუნეების ციხე – ჯაყის ციხე, რომელიც ჯაყელთა საგვარეულოს ეკუთვნოდა. მდინარე, რომელიც მონასტრის ახლოს ჩამოდის, ჯაყსუიუს, ანუ ჯაყის წყლის სახელს ატარებს. ამავე სახელითაა მოხსენიებული ეს მდინარე ვახუშტის „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“-ში: „ხოლო ბოცოსა და ქუბლოვანის წყალის შესართავს ქუეთ ამ წყალს ერთვის ჯაყის წყალი“. ვახუშტი აღწერს აქ „აღვილს ნოხარს, სადაც იყო თამარის სასახლე დიდშენი, შუენიერს ადგილას და აწ ოხერ... აქა არის ვანას მონასტერი, შუენიერი, კეთილ-ნაგები და მუნვე ქუაბნი გამოკვეთილნი, დიდ-დიდნი კლდესა შინა...“. აქვე ახლოს ჯაყის წყალი უერთდება ფოცხოვს, სადაც „წურწუმას არის ეკლესია გუმბათოვანი, კეთილ-შუენიერად ნაგები და დიდი. იჯდა ეპისკოპოზი, მწყემსი ბოცოს წყლისა და ახალციხის ეკლესიის სამხრეთისა... წყურწყუმ ზეით, ჯაყის წყალზედ, არის ყუელის ციხე, მრავალჯერ შემუსრილი და აწ ოხერი“.³ როგორც ვხედავთ, ვახუშტი არსად არ ახსენებს ჯაყისმანის ან ჯაყისუბნის მონასტერს.

¹ ს. ჯიქია. გურჯისტანის ვილაეთის დიდი დავთარი. წიგნი II. თბ. 1941, გვ. 312.

² ს. ჯიქია. გურჯისტანის ვილაეთის დიდი დავთარი. წიგნი II. გვ. 312-317.

³ ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. IV. თბ. 1973. გვ. 316.

ჯაყისმანის სამონასტრო კომპლექსი მდებარეობს ისტორიულ სამცხე-ში, ქ. ვალედან ოციოდე კმ-ის მოშორებით სამხრეთის მიმართულებით, საქართველო-თურქეთის სასაზღვრო ზონაში. მასთან მიღწევა შესაძლებელია საკონტროლო პუნქტის გავლით. უახლოესი დასახლებული პუნქტი სოფელი წყალთბილაა (დაახლ. 9 კმ-ის მოშორებით). სამანქანო გზა პრაქტიკულად არ არსებობს.

ჯაყისმანის სამონასტრო კომპლექსი პირველად აღწერილია ძეგლთა დაცვის მთავარი სამმართველოს აღწერა-პასპორტიზაციის განყოფილების ექსპედიციის მიერ 1980 წლის ივლის-სექტემბერში (მონაწილეები: ექსპედიციის ხელმძღვანელი ვ. ვარდოსანიძე, არქიტექტორი ვ. ჯიშკარიანი, ისტორიკოსი ზ. თოთიბაძე), რომელმაც ახალციხის რაიონში ჩაატარა ორასზე მეტი ისტორიული, ხუროთმოძღვრული და მონუმენტური პლასტიკის ძეგლის პასპორტიზაცია და აღწერა. 1984 წელს ვ. თოთიბაძემ გამოაქვეყნა სტატია ამ ექსპედიციის მასალებზე დაყრდნობით⁴. შედეგები საბოლოო არ იყო, რადგან ძეგლზე არ ჩატარებულა გაწმენდითი სამუშაოები, არქეოლოგიური კვლევა და სხვ.

ჩვენს სტატიაში ჯაყისმანის მონასტრის ნაგებობების დათარიღებისას და სხვა პრობლემატურ საკითხების გადაწყვეტისას უკანასკნელი აღწერისა და გაწმენდითი სამუშაოების მონაცემებს დავყვარდნობით: 2011 წლის მაისში შპს „არქიტექსმა“ ჩაატარა კომპლექსის ტერიტორიაზე გაწმენდითი სამუშაოები და შეადგინა სარესტავრაციო პროექტი. სწორედ ამ ექსპედიციის დროს მოპოვებული უახლესი მასალები დაედო საფუძველად წინამდებარე ნაშრომს.

ჯაყისმანის სამონასტრო კომპლექსში შემავალი ნაგებობები ფერდობზე, ხელოვნურად მოსწორებულ ბაქანზეა განლაგებული, ძველი ნასოფლარის ტერიტორიაზე. ფერდობი ფოცხოვის ხეობას გადაჰყურებს. სამხრეთის მიმართულებით მთაზე, თურქეთის ტერიტორიაზე, განლაგებულია ჯაყის ციხის ნანგრევები. მონასტერი დაახლოებით ორი წელია რაც მოქმედია. მთავარი ტაძარი ამჟამად აღდგომის სახელობისაა.

ჯაყისმანის სამონასტრო კომპლექსი შემდეგი ნაგებობებისგან შედგება: მთავარი დარბაზული ეკლესია, რომელსაც ჩრდილოეთიდან ორი მცირე სამლოცველო აკრავს (მათგან ერთი, შესაძლოა, პასტოფორიის ფუნქციას ასრულებდა), ხოლო დასავლეთიდან – ნარტექსის ნაშთები. დიდი ეკლესიის სამხ-

⁴ ვ. თოთიბაძე. ჯაყისმანის (ჯაყისუბნის) სამონასტრო კომპლექსი. ჟურნ.: „ძეგლის მეგობარი“. 1984. № 67, გვ. 27-34.

რებით, განცალკევებით დგას კიდევ ერთი მცირე სამლოცველო და სამრეკლო. კომპლექსი გარშემორტყმული იყო გალავნით. წინასწარი გაწმენდითი სამუშაოების შედეგად გამოვლინდა აგრეთვე ნარტექსის კედლები მთავარი ეკლესიის დასავლეთით, ამავე ეკლესიის ჩრდილოეთით არსებული მცირე სამლოცველოს ჩრდილოეთით კიდევ ერთი პატარა დარბაზული ნაგებობა, რომელიც ამ უკანასკნელის ნაწილი აღმოჩნდა, და ეკლესიის სამხრეთ კედელზე მიდგმული მცირე სამლოცველოს მიწაში ჩასული ფრაგმენტები. გამოვლენილია აგრეთვე ფილაქანი, დაგებული სამრეკლოსა და მთავარ ეკლესიას შორის მონაკვეთზე, და მრავალი სამარხი მთელი კომპლექსის სხვადასხვა წერტილში. ყველა ნაგებობა დაზიანებულია და მხოლოდ ნაწილობრივია შემორჩენილი.

კომპლექსის ძირითადი ნაგებობაა მოზრდილი დარბაზული ეკლესია (მინაშენების გარეშე დაახლ. 12,1X7 მ). იგი ფერდობზე მდებარეობს და გაწმენდით სამუშაოებამდე აღმოსავლეთის, ჩრდილოეთის და სამხრეთის მხრიდან ნაწილობრივ მიწაში იყო ჩამჯდარი. ეკლესია დარბაზული ტიპისაა და მონაცრისფრო, ოდნავ მოვარდისფრო ტონალობის ბაზალტის კარგად დამუშავებული, დიდი საპერანგე ქვებითაა მოპირკეთებული. პერანგი მხოლოდ ფრაგმენტულადაა შემორჩენილი: დასავლეთის ფასადის უმეტეს ფართობზე (აკლია ქვედა მონაკვეთები შენობის კუთხეებისკენ); სამხრეთ ფასადზე – ზედა მარცხენა მონაკვეთზე და შესასვლელის თავზე მოთავსებული ტიმპანზე; აღმოსავლეთის ფასადზე საპირე ქვები არაა; ჩრდილოეთის ფასადზე მცირე სამლოცველოებია მიდგმული, მათი კამარების თავზე კი პერანგი ფრაგმენტულადაა შემორჩენილი.

დასავლეთიდან ეკლესიას ჰქონდა ნარტექსი. ამჟამად შემორჩენილია მხოლოდ მისი კამარის დასაწყისი ეკლესიის კედელზე და გაწმენდითი სამუშაოების შედეგად გამოვლენილი საძირკვლის ფრაგმენტები.

ინტერიერში მოპირკეთება ნაკლებადაა დაზიანებული: რუხი, კარგად გათლილი ქვების წყობა მონუმენტურ შთაბეჭდილებას ახდენს.

ეკლესია გეგმით დარბაზულ ეკლესიას წარმოადგენს, რომელიც ორტრაკეიანი ნახევარცილინდრული კამარითაა გადახურული. წაგრძელებული დარბაზი ორ თანაბარ ნაწილადაა დაყოფილი პილასტრებით. მათ რთული სამსაფეხურიანი ფორმა აქვს, თუმცა გეგმაში სხვადასხვანაირია: ცენტრალური წყვილი წარმოადგენს მასიურ ოთხკუთხა ბურჯს ზედ მიდგმული სწორკუთხა ორი შვერილით, ხოლო აღმოსავლეთის (აფსიდისპირა) და დასავ-

ლეთის კუთხის წყვილი იმავე ფორმას იმეორებს, მხოლოდ აფსიდის და დასავლეთის კუთხის მხარეს რთული პროფილი „მოჭრილია“. ორი სწორკუთხა შვერილი ყველა ბურჯზე წარმოადგენს საკუთრივ კედლის შვერილს, ისინი კამარამდე „ადის“ და მათზეა გადაყვანილი კამარის საყრდენი თაღები. პილასტრების პირველ საფეხურზე კი გადაყვანილია გრძივი კედლების დამანაწევრებული თაღები. ერთი თაღი არის დასავლეთის კედელზეც. კამარის ფორმა, აფსიდი მკაცრად ნახევარწრიულია, გრძივი კედლის დამანაწევრებელი თაღები კი – სულ ოდნავ ნალისებური.

საკურთხევლის აფსიდი დარბაზისაგან გამოყოფილია საფეხურით. მასში ერთი სწორკუთხა ნიშია ჩრდილო-აღმოსავლეთ მხარეს.

საყურადღებოა პილასტრების კაპიტელების ფორმა. ისინი მოკლებულია ორნამენტურ დეკორს და მარტივადაა პროფილირებული. სვეტისთავის ფორმა ოდნავ ტრაპეციისებრია, მის თავზე სწორკუთხა ფორმის ბრტყელი ფილაა მოთავსებული, რომელიც პროფილირებულია მომრგვალებული და სწორკუთხა ფორმებით. ინტერიერში კაპიტელის სამგვარი ვარიანტია გამოყენებული.

ეკლესიის შიდა სივრცე ხალვათი და თავისუფალია, მიუხედავად თავად ნაგებობის არც თუ დიდი ზომებისა. ინტერიერი ერთიანი, მონუმენტურია, რაც საერთოდ დამახასიათებელია სამცხე-ჯავახეთის არქიტექტურული ძეგლებისათვის. პილასტრების და კაპიტელების ფორმები მარტივი, მაგრამ დახვეწილია, ასეთივეა თაღების, კონქის, კამარის მოხაზულობა. კედლები მოპირკეთებულია სუფთად გათლილი მსხვილი კვადრებით, ისინი ჰორიზონტალურ რიგებადაა დალაგებული, ქვები კარგადაა მორგებული მწკრივებში, თუმცა ყველა ერთი ზომის არაა, რაც, ვფიქრობთ, ჯაყისმანის ეკლესიას X ს-ის ქართული ზეოთმოდგერების ძეგლებთან აახლოებს.

ეკლესიას ორი შესასვლელი აქვს: დასავლეთიდან და სამხრეთიდან (ეს უკანასკნელი ამჟამად ამოქოლილია).

ეკლესია ნათდება აფსიდის ერთი, დასავლეთის ერთი და სამხრეთ კედლის ორი სარკმლით.

დასავლეთის კედელზე, სარკმლის აქეთ-იქით, ასევე აფსიდის ტრიუმფალურ თაღზე და კონქის ზენიტში მონუმენტური ფერწერის კვალია შემორჩენილი, თუმცა რთულია იმის თქმა, რა ფრაგმენტები ან კომპოზიციები იყო აქ გამოსახული. დასავლეთ კედელზე სარკმლის მარცხნივ თითქოს განირჩევა გამოსახულებები: ქალის ფიგურა, მისი სახის და ღრაპირების ფრაგმენტები, კიდევ ორი ფიგურის ფრაგმენტები – ფეხის ტერფები, სამოსი; სარკმლის

მარჯვნივ – დახრილი ფიგურის ფრაგმენტები და მის ქვეშ რაღაც მოღუნული ფორმა მრგვალი „თვალით“. ამ უკანასკნელის ქვეშ შეიმჩნევა აგრეთვე ნალესობის კვალი, სადაც ფრესკის ხაზები იკვეთება, ხოლო ტრიუმფალურ თაღზე და კონქის ზენიტში მოწითალო-მოყავისფრო საღებავის კვალია შემორჩენილი.

სარკმლის მარჯვენა მხარეს გამოსახული დახრილი ფიგურა და მის ქვეშ ფრაგმენტები ძალზე მოგვაგონებს წმ. გიორგისა და გველეშაპის გამოსახულებას, მარცხნივ სამი ფიგურის ფრაგმენტები კი – სამ მეოთხედ ბრუნში წარმოდგენილ წმინდანთა რიგს.

ეკლესიის მოხატულობის თარიღზე თუ გამოსახულ კომპოზიციებზე მსჯელობა შეუძლებელია. ერთადერთი, რისი ვარაუდის საშუალება გვაქვს, ისაა, რომ ფრესკები ეკლესიის თანადროული არაა. ის, რომ მოხატულობის ფრაგმენტები შერჩენილია დასავლეთ კედელზე, მეტყველებს, რომ ეკლესია მთლიანად იყო მოხატული. X ს-ში ან თუნდაც X–XI სს. მიჯნაზე საქართველოში ეკლესიების მთლიანად მოხატვა სიუჟეტური კომპოზიციებით ჯერ არ იყო პრაქტიკაში. გარდა ამისა, ეკლესიის ინტერიერში კედლის წყობის მაღალი ხარისხი, მსხვილი, კარგად მორგებული ქვების გამოყენება იმაზე მიუთითებს, რომ კედლები შესაღესად და მოსახატად არ იყო გათვალისწინებული.

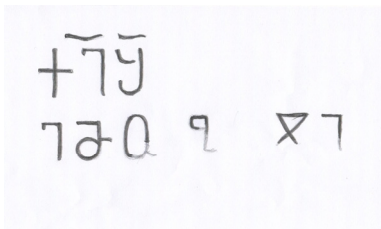
ინტერიერში ყველაზე მეტად ჩრდილოეთის კედელია დაზიანებული, კერძოდ, თაღებს ქვეშ მონაკვეთებს ნაწილობრივ აკლია პერანგის ქვები (აქ მოგვიანებით ამოქოლილი ღიობები იყო). ფრაგმენტები შევსებულია ფლეთილი ქვით. როგორც ვ. თოთიბაძე აღნიშნავს, აქ იატაკიდან ერთი მეტრის სიმაღლეზე მოწყობილი უნდა ყოფილიყო ღიობები, რომლებიდანაც კიბეები სავარაუდოდ ჩადიოდა ჩრდილოეთის სამლოცველოს ქვეშ არსებულ კრიპტაში⁵. ალბათ არქეოლოგიური სამუშაოები საბოლოო სიცხადეს შეიტანს ამ საკითხში. გაწმენდითი სამუშაოებისას კრიპტა ვერ გამოვლინდა, სამაგიეროდ, ცხადი გახდა, რომ მცირე სამლოცველოს და მთავარი ეკლესიის იატაკის ღონეები არ ემთხვევა ერთმანეთს (მცირე სამლოცველოსი უფრო დაბლაა). ამ მცირე სამლოცველოს სამხრეთი კედელი ჩართულია დიდი ეკლესიის ჩრდილოეთ კედელში (ამ კედელზე გამავალი თარო-კარნიზის ღონეზე).

ჯაყისმანის მონასტრის მთავარი ეკლესია ყურადღებას იქცევს თავისი

⁵ ვ. თოთიბაძე. ჯაყისმანის (ჯაყისუბნის) სამონასტრო კომპლექსი, გვ. 28.

დეკორატიული მორთულობით. როგორც უკვე აღვნიშნეთ ზემოთ, ნაგებობის კედლის წყობა და საპირე ქვების დამუშავება მაღალი დონით გამოირჩევა. ასევე შესრულების მაღალი ხარისხისაა არქიტექტურული დეტალები, რომლებიც ინტერიერს ამკობს (პილასტრები, კაპიტელები, თალები), იგივე შეიძლება ითქვას ძეგლის ექსტერიერის დეკორატიულ მორთულობაზე. სამცხე-ჯავახეთის სხვა რიგითი ძეგლების უმეტესობისგან განსხვავებით, ჯაყისმანის მონასტრის მთავარი ეკლესია დახვეწილი მოჩუქურთმებული ელემენტებითაა შემკული (განსაკუთრებით, სამხრეთი ფასადი). ჩუქურთმის ხარისხი, კვეთის ხასიათი საკმაოდ გამოირჩევა ამ რეგიონის ძეგლების ერთგვარი უხეში და ძუნწი დეკორისაგან. ამ მხრივ ჯაყისმანის ეკლესია უფრო ტაო-კლარჯეთისა და ქართლის X–XI სს. ნიმუშებს უახლოვდება.

დასავლეთის ფასადის მთავარი დეკორატიული აქცენტია ფართო მოჩუქურთმებული საპირის მქონე სარკმელი. საპირე ძირშეუკრავია და მისი მოჩარჩოება წყვილ გრეხილ ლილვშია ჩასმული. ლილვების კვადრატული ბაზისებიდან მარჯვენა მოჩუქურთმებულია, მარცხენაზე კი წარწერაა მოცემული, რომელიც სარკლის ძირზეც გრძელდება.

წარწერა შემდეგნაირად იკითხება:

ქე შ

ე მო ბ(ან გ) ჯ ი

ქ(რისტე)ე შ(ეიწყალ)ე მო(ნა)... ბ(ან გ) ჯ ი

პალეოგრაფიული ანალიზით (ასოების მოხაზულობის ზოგიერთი ნიუანსი: მაგ., თავშეუკრავი ასო შ, ასოების მარტივი, სადა მოხაზულობა და სხვ.) წარწერა X ს-ს განეკუთვნება. როგორც ვ. თოთიბაძე ვარაუდობს, შესაძლებელია, აქ მოხსენიებულია ჯაყელთა საგვარეულოს რომელიმე წარმომადგენე-

ლი⁶. როგორც ცნობილია, ჯაყელთა საგავრეულოს პირველი წარმომადგენლები, რომლებიც ჩორჩანელთა ფეოდალური გვარის ჩამომავალნი არიან, ქართულ ისტორიულ წყაროებში მოიხსენიებიან XI ს-ის შუა წლებიდან.⁷ ჩვენი მხრივ, წარწერის წაკითხვას დაუშვავთ სარკმლის ძირში ამოკითხულ ასოებს ბ (ან გ), ჯ და ი. მათგან ყველაზე ნათლად სწორედ ასო ჯ იკითხება. რასაკვირველია, გადაჭრით შეუძლებელია ითქვას, რომ ჯ ამ შემთხვევაში მაინცდამაინც „ჯაყელს“ ნიშნავს.

სარკმლის საპირე მოქნილი, ხვეული ფოთლოვანი ორნამენტიტაა მორთული. გ. ჩუბინაშვილის მიხედვით, ასეთი მოტივი საქართველოში ფართოდ ვრცელდება X ს-ის შუა წლებიდან (მაგ., ბედიის, ტბეთის, ხცისის ტაძრები და სხვ.). ძირშეუკრავი საპირეები კი გვხვდება როგორც X,⁸ ასევე XI ს-ის ტაძრებზე.

აღსანიშნავია, რომ ჩუქურთმა დასავლეთის სარკმლის საპირეზე, ამავე ტაძრის სამხრეთ ტიმპანის მორთულობასთან შედარებით, ოდნავ უხეშად გამოიყურება. სავარაუდოდ, ამ ფაქტში აისახება შუა საუკუნეების ქართული ხუროთმოძღვრებისათვის ჩვეული მიდგომა: მეტი ყურადღების დათმობა სწორედ სამხრეთის ფასადის დეკორატიული შემკულობისათვის. ამიტომ, როგორც წესი, ძეგლთა უმეტესობის სამხრეთ ფასადზე მოცემული ჩუქურთმები განსაკუთრებული დახვეწილობით გამოირჩევა. ამ მხრივ ჯაყისმანის ეკლესია არ წარმოადგენს გამონაკლისს. რა თქმა უნდა, დასაშვებია აგრეთვე მოსაზრება, რომ ძეგლის მორთულობაზე ორი სხვადასხვა ოსტატი მუშაობდა.

ეკლესიის ფასადების უმნიშვნელოვანესი დეკორატიული აქცენტია სამხრეთის კარის ნაწილობრივ შემორჩენილი პორტალი. ტიმპანში მოთავსებულია სამმაგ წრეში ჩასმული აყვავებული ჯვარი აქეთ-იქით ფოთლოვანი ორნამენტით (განსაკუთრებული ფორმის პალმეტები).

ჩუქურთმიან არეს გარეს უვლის ვიწრო გლუვი ზოლი. თავად ტიმპანი მოცულობითია, თავსართი შევრილია. იგი შედგება გლუვი ზოლის და ორი შევრილი პატარა მომრგვალებულ „კარნიზს“ შორის მოქცეული ჩუქურთმიანი არისგან. თავსართზე მცენარეული ორნამენტის ზოლია მოცემული.

ჯაყისმანის ეკლესიის სამხრეთის შესასვლელის ტიმპანი კომპოზიციის

⁶ გ. თოთიბაძე. ჯაყისმანის (ჯაყისუბნის) სამონასტრო კომპლექსი, გვ. 30.

⁷ ქართლის ცხოვრება. რედ. ს. ყაუხჩიშვილი. ტ. I. თბ. 1955, გვ. 316-334.

⁸ გ. მარსაგიშვილი. აგარის მონასტრის უძველესი ეკლესია. ჟურნ.: „ძეგლის მეგობარი“. №60. 1982, გვ. 15

მხრივ ანალოგიებს პოულობს იშხნის კათედრალის დასავლეთი მკლავის და ამავე კომპლექსის გურგენისეული მცირე ეკლესიის ტიმპანებთან (1006). მისი ორნამენტული დეკორი კი ძალზე მოგავგონებს იკვის, ხცისის, ნიკორწმინდას, პატარა ონის ტაძრების ჩუქურთმებს⁹. თავსართის ჩუქურთმიანი ზოლი ძალზე ახლოსაა დოლიყანის (X ს-ის II ნახ.) სამხრეთი სარკმლის თავსართის¹⁰ და ვალეს (X ს.) ეკლესიის ტიმპანების და სარკმლის თავსართების ორნამენტებთან. ყველა ჩუქურთმა შესრულებულია ფაქიზად, პირდაპირი, და რა ირიბი, კვეთით. ჩუქურთმა კედლის სიბრტყიდან მხოლოდ ერთ ღონეზეა ამოწეული, ანუ ფორმათა ერთმანეთზე დადება არ შეიმჩნევა.

ჯაყისმანის ეკლესიის სამხრეთ ფასადის ერთ-ერთი სარკმლის თავზე მოცემულია მედალიონში ჩასმული კიდევ ერთი პატარა აყვავებული ჯვარი, რომელიც საკმაოდ გავს ანალოგიურ გამოსახულებას ვალეს ტაძარზე.

ეკლესიას ორიგინალური ფორმის, რთული პროფილის მქონე კარნიზი აქვს, რომელიც ალაგ-ალაგ ჩამოცვენილია. კარნიზის ასეთი ფორმა არ დასტურდება X–XI სს. ჯავახეთის და თრიალეთის რეგიონის ჩვენთვის ცნობილ არც ერთ დარბაზულ ეკლესიაზე, სამაგიეროდ, იგი ჰგავს ტაო-კლარჯეთის X ს-ის რამდენიმე მნიშვნელოვან ძეგლზე შემორჩენილ ლავგარდანებს (მაგ., ოთხთა ეკლესიის და ოშკის).

ჯაყისმანის მონასტრის ტერიტორიაზე წარმოებული წინასწარი გაწმენდითი სამუშაოების შედეგად გამოვლინდა აგრეთვე ლორფინის და კრამიტის ნატეხები. სავარაუდოდ, ეკლესია თავდაპირველად ლორფინით იყო გადახურული, შემდეგ კი – კრამიტით. ამჟამად კრამიტიცა და ლორფინიც მთლიანად ჩამოცვენილია, სახურავში არის ნახვრეტებიც.

ჯაყისმანის მონასტრის მთავარ ეკლესიას ჩრდილოეთიდან ეკვრის მომცრო, თითქმის კვადრატული, ასევე აფსიდიანი, სათავსი (დაახლ. 4X5 მ). ამ უკანასკნელის აფსიდი უსწორო ფორმისაა და აქვს ორი სწორკუთხა ნიში. სათავსის კამარა და ნაწილობრივ კედლები დანგრეულია. კონქის შემორჩენილი სიმაღლეა 4 მ. შემორჩენილია კამარის საბჯენი და ტრიუმფალური თაღების ნაწილი. თაღების ქუსლების ფორმა მარტივია. სათავსი ნაწილობრივ მიწაში იყო ჩაფლული და მცენარეებით დაფარული. პერანგი შემოძარცულია. წვრილი ქვები, მათი ცუდი დამუშავება, ფლეთილი ქვის გამოყენება, არასწო-

⁹ ე. თოთიბაძე. ჯაყისმანის (ჯაყისუბნის) სამონასტრო კომპლექსი, გვ. 31.

¹⁰ ე. ჯობაძე. ადრეული შუა საუკუნეების ქართული მონასტრები ისტორიულ ტაოში, კლარჯეთსა და შავშეთში. თბ. 2006, გვ. 79-80.

რი ფორმის აფსიდი გვაფიქრებინებს, რომ ეს ნაგებობა XV ს-ს განეკუთვნება.

სათავსი დიდ ეკლესიას უკავშირდება ღიობით, ამჟამად ეს ღიობი ამოქოლილია. სავარაუდოდ, ეს დიდი ეკლესიის პასტოფორია იყო. სათავსსა და მთავარი ეკლესიის ჩრდილოეთით არსებულ მცირე ეკლესიის აფსიდს შორის იყო განგრეული ზვრელი, რომელიც ასევე ამოვსებულია. სხვა, დამოუკიდებელი შესასვლელი სათავსს არა აქვს.

კიდევ ერთი უფრო დიდი, მოგრძო აფსიდიანი სამლოცველო ჯაყისმანის მთავარ ეკლესიას ასევე ჩრდილოეთიდან ეკვრის (ზომები 7,6X4,4 მ). მისი სამხრეთი კედელი ჩართულია მთავარი ეკლესიის ჩრდილოეთი კედლის სტრუქტურაში (ამ კედელზე გამავალი თარო-კარნიზის სიმაღლეზე). მთავარი ეკლესიის ჩრდილოეთ კედელზე, მის დამანაწევრებელ თაღებს ქვეშ არის ამჟამად ფლეთილი ქვით უხეშად ამოვსებული მონაკვეთები. როგორც ჩანს, აქ ოდესღაც ჩრდილოეთის მცირე ეკლესიაში გამავალი კარები იყო. როგორც ვ. თოთიბაძე აღნიშნავს, აქედან კიბეები სავარაუდოდ ჩადიოდა ჩრდილოეთის სამლოცველოს ქვეშ არსებულ კრიპტაში¹¹. მოგვიანებით ეს ღიობები ამოქოლეს. ალბათ არქეოლოგიური სამუშაოები საბოლოო სიცხადეს შეიტანს ამ საკითხში, რადგან, როგორც ვთქვით, ამ ეტაპზე კრიპტა ვერ გამოვლინდა. მცირე ეკლესიის სიმაღლე ჩამოტყეული კონქის ზედა წერტილამდე 4,1 მ-ია. არაა შემორჩენილი არც პილასტრები, არც თაღები.

ერთი შეხედვით, მცირე ეკლესია შეიძლება მთავარი ტაძრის ეკვდერად მივიჩნიოთ, მაგრამ უფრო საგულდაგულო დაკვირვებისას ცხადი ხდება, რომ თავდაპირველად სწორედ ეს მცირე ეკლესიაა აგებული: მისი უფრო დაბალი კედელი ჩართულია დიდი ტაძრის კედელში, იატაკის დონეც უფრო დაბლაა, გარდა ამისა, კედლის წყობის ხასიათი მის არქაულობაზე მოუთითებს.

კედლის წყობა მცირე ეკლესიაში უფრო პატარა ქვებისგან შედგება, ვიდრე დიდი ტაძარში. ქვის დამუშავების ხარისხი უკეთესია, ვიდრე პასტოფორიაში. ამ წყობის ხასიათის მიხედვით მცირე ეკლესია, სავარაუდოდ, VIII–IX სს-შია აგებული, მაშინ, როდესაც დიდი ტაძარი სავარაუდოდ X ს-ის II ნახევარს ან უკიდურეს შემთხვევაში XI ს-ის დასაწყისს განეკუთვნება. ამდენად, საფიქრებელია, რომ თავდაპირველ ეკლესიას სწორედ ეს პატარა ეკლესია წარმოადგენდა, რომელიც X–XI სს-ში ვეღარ პასუხობდა დიდი

¹¹ ვ. თოთიბაძე. ჯაყისმანის (ჯაყისუბნის) სამონასტრო კომპლექსი, გვ. 28.

ფეოდალების – ჯაყელების – რეზიდენციის ახლოს განლაგებული მონასტრის სტატუსს, რომელიც თავისი არსებობის მანძილზე მუდმივად იყო ამ საგვარეულოს წევრების განსაკუთრებული ზრუნვის ობიექტი (ამას მოწმობს ამავე კომპლექსში შემავალი XIII ს-ში აგებული კიდეც ერთი მცირე ეკლესია და სამრეკლო და აგრეთვე საქტიტორო წარწერიანი ქვა, რომელიც ამჟამად სოფ. წინუბნის სომხურ სამლოცველოშია ჩატანებული¹²).

ის მოსაზრება, რომ ჩრდილოეთის პატარა ეკლესია დამოუკიდებელ ეკლესიას წარმოადგინდა, დამტკიცდა გაწმენდითი სამუშაოების შედეგად გამოვლენილი მასალით. გაირკვა, რომ ჩრდილოეთის მცირე ეკლესია ორი დარბაზული სათავისიგან შედგება: გაითხარა კიდეც ერთი, უფრო პატარა დარბაზული ეკლესია მის ჩრდილოეთით (მათი საერთო ზომებია 7,3X7,6 მ).

სამხრეთის დარბაზი უფრო გრძელია (7,6 მ), ჩრდილოეთისა – უფრო მოკლე (5,8 მ). ეს უკანასკნელი მთლიანად გაწმენდითი სამუშაოების შედეგად გამოვლინდა. მისი კედლის მაქსიმალური სიმაღლე 2,55 მ-ია. პატარა დარბაზს აქვს შესასვლელი დასავლეთიდან, რომლის წინ აღმოჩნდა საძვალე. ძნელია თქმა, იყო თუ არა ამ ორ დარბაზულ ელემენტს შორის კარი. ერთობლიობაში ნაგებობა ორდარბაზიან ეკლესიას მოგვაგონებს.

ორდარბაზიანი ეკლესია უერთდებოდა ნარტექსს, რომელიც ამ ორივე დარბაზს და მთავარ ეკლესიას უვლიდა დასავლეთიდან.

დიდი ეკლესიის სამხრეთით გაითხარა კიდეც ერთი პატარა სამლოცველო (2,25X6,6 მ). იგი უშუალოდ მიდგმულია დიდი ეკლესიის სამხრეთ ფასადზე. დარბაზული ტიპის ეკლესიის კედლები მიწიდან ამოვიდა მაქსიმალუ-

¹² ვ. თოთიბაძე. ჯაყისმანის (ჯაყისუბნის) სამონასტრო კომპლექსი, გვ. 33-34: ქვა ზემოდან მომრგვალებულია და მას გრეხილი ღილევი შემოუყვება. როგორც ჩანს, იგი სიმბოლურად ტაძარს განასახიერებს („სიონს“, „იერუსალიმს“). ქვაზე ამოკვეთილია კვარცხლბეკზე მდგომი ორნამენტირებული ჯვარი და მის მკლავებს შორის ორი წარწერა. წარწერები ჯვრის პერიზონტალური ძელით გამოიყოფა ერთმანეთისგან. ერთი წარწერა მხედრულია, მეორე კი – ასომთავრული მხედრული ი-ს და ნუსხური ღ-ს და ო-ს ჩართვით. ეს უკანასკნელი წარწერა საქტიტოროა და, მასში მოხსენიებულია ვინმე ეფროსინე. მას აუგია სამრეკლო და მცირე ეკლესია ვინმე გურანდუხტის საფლავზე. წარწერაში მოხსენიებული ეფროსინე, შესაძლებელია, ჯაყელთა საგვარეულოს წარმომადგენელი იყო. საინტერესოა მისი სახელიც – სავარაუდოა, რომ ეფროსინე მონაზვნად აღკვეცის შემდეგ მიღებული სახელია. ალბათ ეს ქვა თავის დროზე ჯაყისმანის რომელიმე მცირე ეკლესიაში, სამრეკლოში ან ხსენებული გურანდუხტის საფლავზე იყო მოთავსებული. იხ. აგრეთვე ვ. სილაგაძე. სამხრეთ საქართველოს წარწერების შესწავლა ხელნაწერთა ინსტიტუტის ეპიგრაფიკული ექსპედიციის მიერ. ჟურნ.: „მრავალთავი“. X. თბ. 1983, გვ. 287-288.

რი სიმაღლით 2,5 მ. კონქში ერთი სარკმელია. საპირის ქვები შემორჩენილია როგორც გარე, ასევე ინტერიერის მხრიდან. კედლის წყობა მომცრო, მაგრამ კარგად დამუშავებული, ერთი ზომის ქვებისგან შედგება, რაც, სავარაუდოდ, ძეგლს XIII ს-ის ნაგებობებთან აახლოებს. სამლოცველოში შემორჩენილია საფლავის ქვები. სამლოცველოს წინ, მონაკვეთზე დიდ ეკლესიასა და სამრეკლოს შორის, დაგებულია ფილაქანი. მის ქვეშაც არის სამარხები. ნარტექსში საძვალეა განლაგებული.

ჯაყისმანის ეკლესია თავისი მხატვრული ღირებულებით გამოირჩევა სამცხე-ჯავახეთის რეგიონის დარბაზულ ეკლესიებს შორის თავისი მაღალი ხარისხის სამშენებლო ტექნიკით, არქიტექტურული ფორმებით და დახვეწილი დეკორატიული მორთულობით.

ძეგლის უფრო ზუსტი დათარიღების საშუალებას რამდენიმე დამახასიათებელი დეტალი გვაძლევს. პირველ რიგში, ესაა კედლის წყობის მაღალი ხარისხი: როგორც ფასადები, ასევე ინტერიერი მოპირკეთებულია ფაქიზად დამუშავებული, მსხვილი კვადრებით, რომლებიც მკაცრ ჰორიზონტალურ მწკრივებადაა განლაგებული და კარგადაა მორგებული ერთმანეთზე. ქვები საკმაოდ დიდი ზომისაა, მაგრამ ყველა ერთი ზომის არ არის, ამდენად, წყობის ხასიათის სიმკაცრე ერთგვარად შერბილებული, გამრავალფეროვნებულია. ასევე მაღალი ხარისხისაა კედლის წყობა პერანგის შიგნით.

ნაგებობის ზოგადი პროპორციები ზომიერი და მოხდენილია, შიდა სივრცე თვისუფალი, ხალკათი და ერთიანია.

ასევე დახვეწილი ფორმისა და პროპორციებისაა არქიტექტურული დეტალები: პილასტრები, კაპიტელები. არსად არ შეიმჩნევა მოუხეშავი, მძიმე პროპორციები, რომლების ხშირად გვხვდება სამხრეთ საქართველოს დარბაზულ ეკლესიებში. კაპიტელების ფორმა სადაა, თუმცა მრავალფეროვნადაა პროფილირებული. კამარის, აფსიდის ფორმები ნახევარწრიულია, მაშინ როდესაც გრძივი კედლების დამანაწევრებელი თაღები სულ ოდნავ ნალისებრია.

ასეთი ხასიათის კედლის წყობა და არქიტექტურული დეტალები აშკარად არაა გათვლილი შელესვასა და მოხატვაზე ისევე, როგორც X ს-ში აგებული სხვა ქართული ძეგლები. ფრესკები, რომელთა ფრაგმენტებიც შემორჩენილია ჯაყისმანის მონასტრის მთავარ ეკლესიაში, აშკარად ნაგებობის თანადროული არაა.

ყველა ეს დეტალი ძეგლს X ს-ის ქართული ხუროთმოძღვრების ნიმუშებთან აახლოებს. ამავე მოსაზრების სასარგებლოდ მეტყველებს სამხრეთ

ფასადზე არსებული წარწერის პალეოგრაფიული ანალიზიც, რომლის მსხვილი, სადა, მარტივი, ყოველგვარ დეკორატიულობას მოკლებული მოხაზულობის ასოები წარწერის არქაულობაზე მეტყველებს. როგორც ცნობილია, უკვე XI ს-ში ასეთ სადა ასოებს აღარ იყენებენ.

ტაძრის ფასადების დეკორატიული მორთულობა ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ელემენტია მისი მხატვრული ღირებულებისა და აგების თარიღის განსაზღვრისათვის. სამხრეთის ტიმპანის დახვეწილი ორნამენტები და მთლიანად პორტალის კომპოზიცია X–XI სს. მთელ რიგ ძეგლებზე პოულობს მსგავსებას (პატარა ონი, იშხნის მცირე ეკლესია, იშხნის კათედრალის დასავლეთი მკლავის სამხრეთი ტიმპანი, იკვი, ხცისი და სხვ.). ჯაყისმანის ეკლესიის ტიმპანის თავსართის მსგავსი თავსართები აქვს ვალეს და დოლისყანის ეკლესიის სარკმლებს.

დასავლეთ ფასადის სარკმლის ძირშეუკრავე საპირის ფორმა და მისი S-ისებრი ორნამენტი ასევე გვხვდება X–XI სს. ეკლესიებზე (აგარა, იშხნის კათედრალი).

ჯაყისმანის დიდი ტაძრის კარნიზის ანალოგიური კარნიზები გვხვდება ოთხთა ეკლესიასა და ოშკის კათედრალზე.

ყოველივე ზემოთაღნიშნულის გათვალისწინებით სავარაუდოდ მიგვაჩნია ჯაყისმანის მონასტრის მთავარი ეკლესიის დათარიღება X-ს-ის II ნახევრით, ან, უკიდურეს შემთხვევაში, X–XI სს. მიჯნით.

რაც შეეხება ჩრდილოეთის მცირე “ორდარბაზიან” ეკლესიას, ის, სავარაუდოდ, VIII–IX სს-შია აგებული და მოგვიანებითაა ჩართული მთავარი ეკლესიის სტრუქტურაში.

მთავარი ტაძრის გვერდითი სათავსი, სავარაუდოდ, XV ს-შია აგებული. ამას გვაფიქრებინებს მისი წყობის უხარისხოდ დამუშავებული ქვები, ფლეთილი ქვის გამოყენება და სხვ.

დიდი ეკლესიის სამხრეთით გათხრილი სამლოცველო, ასევე კედლის წყობის ხასიათის მიხედვით, სავარაუდოდ, XIII ს-ს განეკუთვნება.

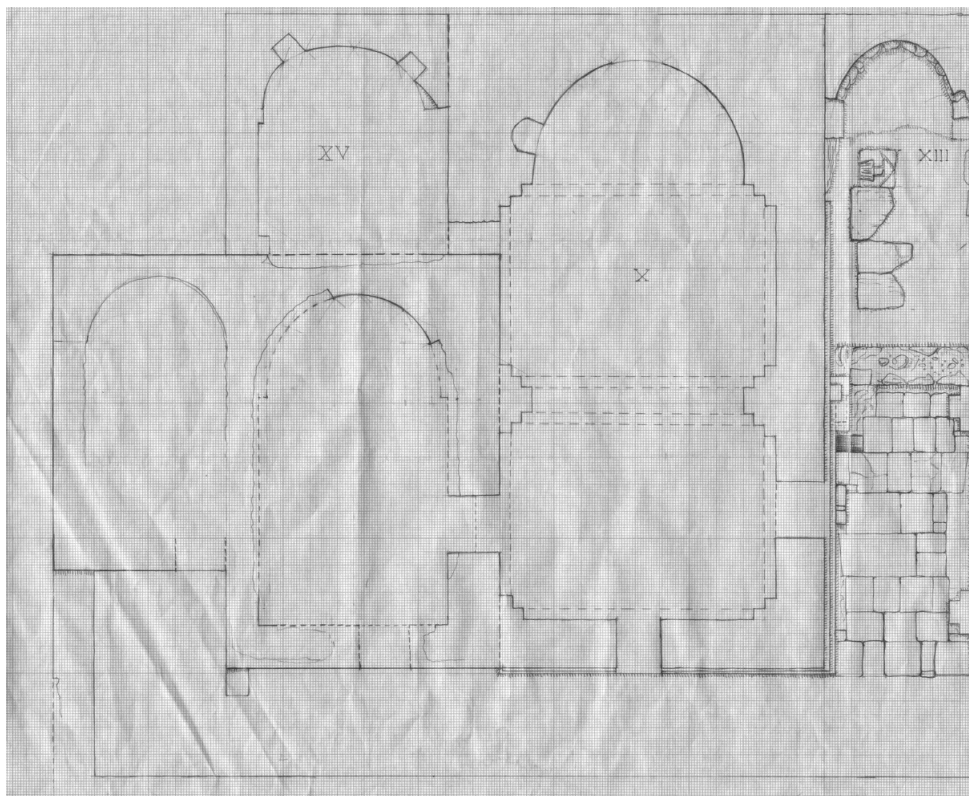
ასევე სავარაუდოდ შეიძლება ითქვას, რომ ნარტექსი, რომელმაც გააერთიანა დიდი ტაძარი და VIII–IX სს. “ორდარბაზიანი” ეკლესია, დიდი ტაძრის თანადროულია.

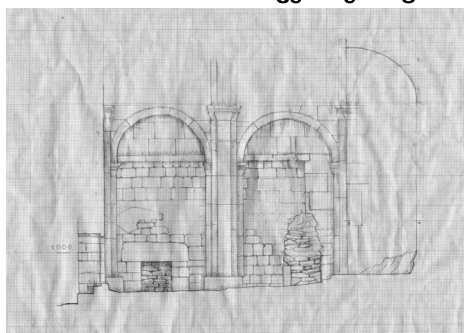
სურ. 1. ჯავისმანის მონასტერი გაწმენდით სამუშაოებამდე
(ზედი სამხრეთ-დასავლეთიდან)

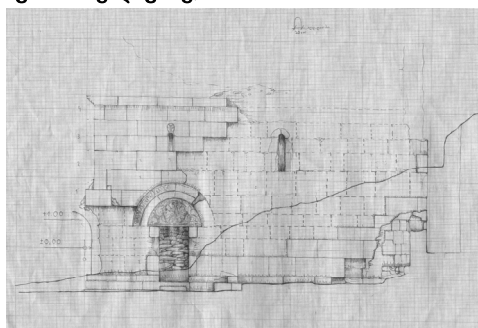
სურ. 2. ჯავისმანის მონასტერი გაწმენდითი სამუშაოების შემდეგ
(ზედი დასავლეთიდან)

სურ. 3. ჯაყისმანის მთავარი ეკლესიის გეგმა მიმდებარე
ნაგებობებითურთ (არქ. შ. მელიქიძე)

სურ. 4. მთავარი ეკლესიის წრილი
ჩდრილოეთზე (არქ. შ. მელიქიძე)

სურ. 5. მთავარი ეკლესიის სამხრეთი
ფასადის სქემა (არქ. შ. მელიქიძე)

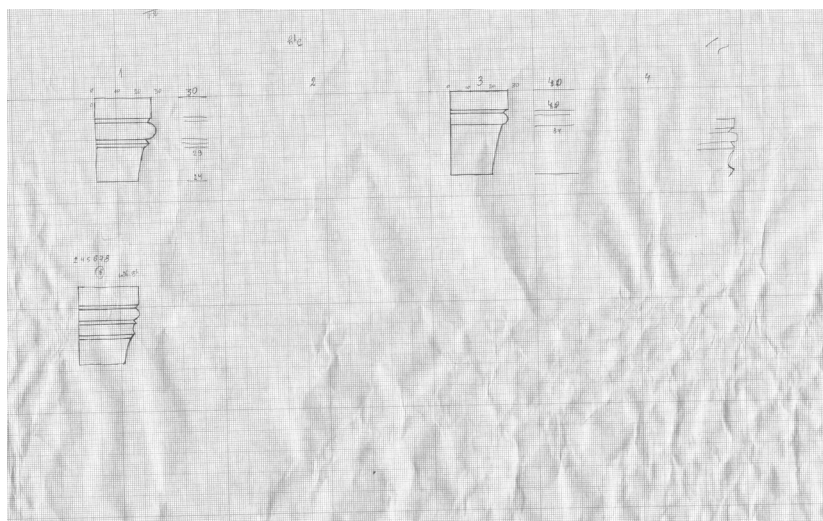
სურ. 6. მთავარი ეკლესიის დასავლეთი ფასადი

სურ. 7. მთავარი ეკლესიის სამხრეთი ფასადი

სურ. 8. აფსიდისპირა პილასტრები

სურ. 9. ინტერიერში გამოყენებული კაპიტელები (არქ. შ. მელიქიძე)

სურ. 10-11. ფრესკის ფრაგმენტები დასავლეთ კედელზე

სურ. 12. სარკმელი სამხრეთის ფასადზე

სურ. 13. წარწერა საპირის ლილვის ბაზაზე

სურ. 14. სამხრეთის კარის ტიმპანი

სურ. 15. ვაღეს ეკლესიის ტიმპანის თავსართი

სურ. 16. ჯაყისმანის ეკლესიის სამხრეთის სარკმლის მორთულობა

სურ. 17. აყვავებული ჯვრის გამოსახულება ვალეს ტაძარზე

სურ. 18. ჯაყისმანის ეკლესიის კარნიზი

სურ. 19. ოთხთა ეკლესიის კარნიზი

სურ. 20. გვერდითი სათავესი

სურ. 21. მთავარი ტაძრის სამხრეთ კედელზე მიღებული მცირე
სამლოცველო

Nino Silagadze

THE MAIN CHURCH OF JAKISMANI MONASTERY AND NEIGHBORING BUILDINGS

Summary

The Main Church of Jakismani Monastery is one of the interesting buildings of the Southern Georgia (historical province of Samtskhe). We have no historical records about the Monastery. The level of research of this complex is not very high. That is why we are focused to intensify the interest toward this architectural monument. Recently the empiric investigations were conducted over the complex and we are putting the results of these in this issue.

After revealing the several hidden parts, the full view of the architectural complex, i.e. of the main church and neighboring buildings, can be observed. That fact provides us with new date for the main church (the end of 10th c.) and other parts of the complex (8th-9th cc., 13th c., 15th c.). This date is also confirmed by other data – stylistic and typological traits, like decoration, architectural details, epigraphics, etc.